I. Sursele de cunoaştere ale vocabularului culinar – nume de produse de patiserie
Clasificare tematică

A. Literatura opsartitică – Cărţi de bucate

a. Cărţi de bucate în limba greacă

1. Generale

În literatura greacă a existat un mare număr de tratate culinare generale, scrise începând cu secolul al V-lea a. Puţine sunt însă fragmentele păstrate, citate de către Athenaios (sec. II-III p.) în lucrarea Δειπνοσοφισταί, *Deipnosophistai* („Banchetul înţelepţilor")[1]. Sub numele de autori de cărţi de bucate (οἱ τὰ Ὀψαρτυτικὰ συνθέντες), numiţi de acum înainte „autori opsartitici"[2], este citat **Mithaicos**[3] (Μίθαικος), care ar fi scris cel dintâi, la sfârşitul secolului al V-lea a., un astfel de tratat culinar, intitulat Ὀψαρτυτικόν sau Ὀψοποιΐα Σικελική. Se spunea că a fost pentru greci în bucătărie ceea ce a fost Pheidias în sculptură. De la el se păstrează fragmente de reţete la Athenaios şi Artemidoros (sec. I p.). Tot autor al unui Ὀψαρτυτικόν a fost şi **Heracleides**[4] (Ἡρακλείδης) din Siracuza (sec. IV a.). Cartea sa, foarte cuprinzătoare, era destinată mai ales practicii. Fragmentele păstrate la Pollux şi Athenaios cuprind mai multe reţete de produse de patiserie. Alte reţete îi sunt atribuite unui anume **Glaucos**[5] (Γλαῦκος) din Locroi, care a trăit probabil în secolul al IV-lea a. În aceeaşi perioadă pare să fi activat şi **Heghesippos**[6] (Ἡγήσιππος) din Tarent, care a scris despre gătirea peştelui, fiind citat şi de către Callimachos în lucrarea Πίνακες „Tabele". Mult mai cunoscut a fost **Epainetos**[7] (Ἐπαίνετος) (c. 100 a.), care s-a ocupat în mod ştiinţific de arta culinară şi era considerat o autoritate în materie de vocabular gastronomic. Urmaş al preocupărilor lui, **Artemidoros**[8] (Ἀρτεμίδωρος) din Tarsos (sec. I p.) a fost un adevărat lexicograf al bucătăriei. Lexiconul *Suda* spune că a adunat ὀψαρτυτικαὶ γλῶσσαι „termeni culinari". Fragmentele păstrate dovedesc că nu se limita numai la vocabular, având adesea reţete întregi. Tot de domeniul lexicului culinar este legat şi numele lui **Sophon**[9] (Σόφων) din Acarnania, care a excerptat din cărţi denumiri vechi şi aproape legendare de mâncăruri. Athenaios îl numeşte μάγειρος „bucătar", ceea ce înseamnă că a fost şi practician. **Parmenon**[10] (Παρμένων) din Rhodos scrie la o dată necunoscută un tratat de artă culinară (μαγειρικὴ διδασκαλία) din care Athenaios a păstrat mai multe fragmente. Lexiconul *Suda* menţionează o altă lucrare care-i aparţine: ὀψαρτυτικὰ κατὰ στοιχεῖον „carte de bucate în ordine alfabetică". Se păstrează de la el fragmente numeroase în lucrarea Γεωπονικά, *Geoponika*, titlul unei culegeri de extrase din tratate de agricultură şi horticultură compilate în greacă de către Cassianus Bassus în secolul al X-lea. De la alţi autori opsartitici s-au mai păstrat la

---

[1] *Cf*. Weissbach, *Real-Enc.*, XI, 1, pp. 932-938.
[2] De la ὀψαρτυτικὰ [βιβλία], cuvânt format din ὄψον „aliment gătit la foc" şi ἀρτύω „a prepara".
[3] *Cf*. Pl. *Grg*. 518c; Max. Tyr. 17; Ath. 282a, 325f, 516c.
[4] *Cf*. Ath. 105c, 114a, 328d, 661e, *Epit.* 58b.
[5] *Cf.* Ath. 324a, 516c, 661e.
[6] *Cf*. Ath. 516c-d; 643e.
[7] *Cf*. Ath. 313b, 328f, 662d; *Sch. in Nic*. 585.
[8] *Cf*. Ath. 171b, 387d, 663d-e, *Epit*. 5b.
[9] *Cf*. Ath. 403c.
[10] *Cf*. Ath. 308f.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Athenaios şi Pollux numai numele, fără să putem preciza nici măcar secolul în care au trăit: Dionysios[1], Criton, Stephanos, Archytas, Akesias, Philistion[2], Pantaleon[3].

Pentru studiul numelor de dulciuri aceşti autori sunt importanţi, pentru că din ei s-a inspirat în primul rând Athenaios, adesea fără să-i citeze explicit. De asemenea, gramaticii şi lexicografii târzii extrag din textele lor termeni, pe care-i glosează drept numele unor produse de patiserie.

2. Speciale

Pe lângă aceste tratate generale, s-au scris şi cărţi de bucate consacrate unui domeniu anume. Unul dintre acestea este cel intitulat Δεῖπνον („Ospăţul" sau „Cina"), compus în versuri de către liricul **Philoxenos**[4] din Cythera la sfârşitul secolului al V-lea a. O astfel de lucrare expunea regulile banchetului, ce alimente erau servite şi în ce moment anume. Pentru lucrarea de faţă ne interesează numele de dulciuri atestate în fragmentele păstrate în special la Athenaios. Ele apar cu forma lor dorică, uneori integrate în creaţii lexicale originale. Exista un produs care purta chiar numele poetului, „Philoxenos", sau al unui mâncău celebru omonim şi contemporan cu acesta.

Tot în versuri a scris şi **Archestratos**[5] din Gela în secolul al IV-lea a., contemporan cu cu Aristotel, o lucrare intitulată *Viaţă plăcută* (Ἡδυπάθεια), tradusă de către Ennius sub titlul *Hedyphagetica*[6], cu fragmente referitoare la diverse tipuri de plăcinte. El este autorul şi al unor tratate de gastronomie în proză intitulate Γαστρολογία, Γαστρονομία şi Ὀψολογία, surse de inspiraţie pentru gramatici şi lexicografi.

La o dată necunoscută, poate în perioada elenistică, scrie şi autorul opsartitic **Iatrocles**[7]. Lui i se atribuie mai multe tratate de patiserie şi de preparare a pâinii, numite Πλακουντοποιικά, Περὶ πλακούντων sau Ἀρτοποιϊκός. Este posibil însă ca aceste titluri să fie de fapt variante ale aceleiaşi cărţi. Fragmente de la el sunt păstrate în secolul I p. de către gramaticul Pamphilos, din care citează mai târziu Athenaios. Este una din cele mai credibile surse pentru numele de dulciuri, citând extrase din texte mult mai vechi, astăzi pierdute.

Tot într-o perioadă incertă scrie **Harpocration**[8] din Mendes. Nu există fragmente de la la el, dar Athenaios îl citează ca fiind unul din principale sale izvoare de informaţie. Scrisese probabil, ca şi Iatrocles, un tratat special despre produsele de patiserie.

Una din cele mai importante surse, de la care avem mai multe fragmente, este **Chrysippos**[9] din Tyana**,** autor al unui tratat (Ἀρτοποιϊκόν) în secolul I p. despre nume de dulciuri. Un lung fragment este citat de către Athenaios (Ath. 647c-d-e) care-l numeşte pe Chrysippos „specialist în turte" (πεμματολόγος). Lucrarea trata în special numele de origine străină, adică romane, din punctul de vedere al unui grec. Astfel, Chrysippos este o sursă în primul rând pentru vocabularul latin. El atestă şi numele unor dulciuri romane, care nu apar în latină, fiind deduse astfel pe baza formei pe care o luaseră în greacă. De asemenea, confirmă şi aduce precizări în plus despre unele produse de patiserie despre care scriu Cato şi Varro, probabil unele din izvoarele sale de informare. Nu mai puţin importante sunt fragmentele de la el în care apar denumiri de dulciuri greceşti. O categorie aparte o constituie numele produselor de patiserie care au fost împrumutate din greacă în latină şi apoi reîmprumutate din

---

[1] *Cf*. Ath. 326f, 516c.
[2] Toţi aceşti autori apar menţionaţi la Athenaios (*u*. Ath. 516c).
[3] *Cf*. Poll. 6, 70.
[4] *Cf*. Macho 9-10 *ap*. Ath. 341a-d; Ael. *VH* 12, 44; Ath. 6d-7a.
[5] *Cf*. Ath. 278d, 313f, 335d, *Epit*. 4d.
[6] *Cf*. Apul. *Apol*. 39.
[7] *Cf.* Ath. 326e, 646a, 647b.
[8] *Cf*. Ath. 648b-c.
[9] *Cf*. Ath. 113a, 308f, 648b.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

latină în greacă cu formă schimbată. Mai multe denumiri sunt hapax-uri sau forme corupte, care impun conjecturi pentru a fi înţelese.

b. Cărţi de bucate în limba latină

Singurul tratat culinar păstrat în latină îi aparţine lui **Apicius**[1], care a trăit în secolul I p. El pare să fi scris două lucrări: una, adesea citată[2], înşira numai ingredientele pentru diverse diverse tipuri de sosuri, cealaltă oferea reţete complete, având pe deasupra şi reprezentări grafice, aşa cum rezultă dintr-o remarcă a reţetei § 141: *Patellam aeneam qualem debes habere infra ostenditur* „Se arată mai jos ce fel de cratiţă de bronz trebuie să aveţi". Este meritul lui E. Brandt, în lucrarea sa apărută în 1927, *Untersuchungen zum römischen Kochbuche,* de a fi demontat în părţile sale componente complexa alcătuire a cărţii lui Apicius, aşa cum ne-a fost ea transmisă de manuscrise. Ea este formată din:
1) o culegere de reţete de mâncare
2) o parte din lucrarea lui Apicius „Despre sosuri" *(De condituris)*
3) prescripţii medicale
4) reţete traduse din limba greacă, care îşi trădează originea atât prin vocabularul folosit, cât şi prin precizările explicite.

Acest tratat cu aspect compozit de care dispunem datează din jurul anului 400 p. Criteriul de apreciere este limba, aceeaşi cu cea dintr-un tratat de medicină veterinară din epocă *(Mulomedicina Chironis)* sau cu relatarea unei călugăriţe spaniole *(Itinerarium / Peregrinatio Aetheriae)*. Există, de asemenea, o menţionare a lucrării într-o scrisoare a Sfântului Hieronim, datată cu mare probabilitate în 385 p., ceea ce ar putea constitui o aluzie la o recentă publicare[3]. E. Brandt[4] consideră că, în această epocă, a fost realizată o compilaţie, compilaţie, care reunea diversele elemente enumerate mai sus, de către un autor care nu cunoştea foarte bine bucătăria, de vreme ce confunda unele tipuri de mâncare, în schimb era mult mai priceput la prescripţiile medicale, de unde bănuiala că ar fi putut fi un medic. Un asemenea tratat, însă, nu s-a putut alcătui într-o singură zi. E tipul de lucrare de uz curent, la care se adaugă diverse reţete de către diferite persoane. Încet, încet s-a alcătuit acest corpus, de fiecare dată actualizat prin limbă şi conţinut. Studiile de limbă au dus la concluzia că au existat mai multe stadii succesive ale ediţiei primare a lui Apicius, din care noi posedăm una singură. Unele din aceste stadii au putut da naştere unei tradiţii independente, despre care ne putem face o imagine prin *Excerpta* „Bucăţi alese", existente în continuarea corpusului principal.

Tratatul lui Apicius este sărac însă în privinţa numelor de dulciuri. Doar câteva astfel de nume sunt atestate în el, confirmând unele informaţii date de către Petronius. Unele cuvinte apar în tratat cu sensul sau forma evoluate, din perioada târzie a latinei, semn că reţetele respective au fost inserate ulterior în tratat. Există de asemenea şi nume de produse de patiserie atestate numai la el.

B. Tratate de agronomie

a. Tratate de agronomie în limba greacă

---

[1] *Cf.* Sen. *Ep*. 95, 42; *ibid*. 120, 19; *id*. *De uita beata* 11, 4; *id*. *Ad Heluiam* 10, 8-9; Plin. *Nat*. 8, 209, *etc.*; Mart. 2, 69, 3, *etc.*; Iuv. 4, 22-23; Tac. *Ann*. 4, 1, 3; DC 57, 19, 5; Ath. 7a, 647c, *etc.*
[2] *Cf.* Tert. *De anim.* 33; Hieron. *Adu. Iou.* 1, 40; *Mythogr.* 2, 225; *Sch. in Iuu*. 4, 23; *Sch. in Querolum* p. 22, 17.
[3] *Cf.* Hier. *Ep.* 33, 3.
[4] *Op. cit.* p. 130.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

O sursă de cunoaştere a vocabularului culinar o reprezintă şi autorii de tratate de agronomie. Acestea cuprind, pe lângă sfaturile tehnice legate strict de muncile agricole, informaţii colaterale despre diverse tipuri de mâncare cu care erau hrăniţi în special sclavii care lucrau pe câmp. Tratatele de agronomie ale autorilor de limbă greacă nu s-au păstrat. În epoca elenistică târzie şi imperială au fost alcătuite însă crestomaţii de agricultură sub forma de *collectanea*, cu texte de la autori pierduţi din diverse perioade. Un rezumat al acestor compilaţii este lucrarea bizantină din jurul anului 950 p., numită ***Geoponika*** (Γεωπονικά), alcătuită de către Cassianus Bassus şi dedicată lui Constantin Porphyrogenetul[1]. În acest text sunt păstrate informaţii de la Paxamos, autor al unui tratat culinar Ὀψαρτυτικά. *Geoponika* nu este singurul supravieţuitor din genul său, ci un timpuriu *Geoponikon* grecesc, probabil de atribuit lui Anatolios din Berytos, c. 365, este acum cunoscut numai în traduceri siriace şi armene. În fine, cunoaşterea bizantină, atât agricolă cât şi dietetică, este dezvăluită şi din *Geoponikon*-ul călugărului Agapios din Creta, publicat prima dată la Veneţia în 1647 – o lucrare modestă, care era încă republicată pentru uzul fermierilor în Grecia sec. al XIX-lea. Aceste texte sunt de folos cunoaşterii vocabularului culinar, confirmând uneori unele ingrediente sau moduri de gătire pentru diverse tipuri de dulciuri.

b. Tratate de agronomie în limba latină

Cea mai importantă mărturie obiectivă pentru ceea ce a însemnat rolul ocupat de bucătărie în societatea romană în secolul al II-lea a. este lucrarea lui **Cato**, *De agri cultura*, care se constituie de fapt într-o grupare de sfaturi ce ţin nu numai de agricultură, ci de multe alte domenii, printre care şi arta culinară. Astfel, dintr-un total de 162 de capitole / paragrafe, cel puţin 42 conţin informaţii cu caracter culinar sau sunt chiar reţete, cel mai adesea de produse de patiserie. Sfaturile strict agricole se îmbină adesea cu cele culinare. Ritualul secerişului prilejuieşte amintirea tipurilor de turte care se oferă cu această ocazie. Anumite nume de dulciuri, în general de origine grecească, sunt atestate numai la el în literatura latină. Cato îşi defineşte de obicei produsele culinare cu ajutorul altor nume din acelaşi registru, îmbogăţindu-se astfel numărul cuvintelor atestate. Acelaşi tratat, care se inspira cu siguranţă din surse greceşti astăzi pierdute, poate constitui o dovadă pentru existenţa unor nume de dulciuri în greacă, unde nu sunt atestate.

În secolul I a. **Varro** alcătuieşte şi el un tratat de agronomie intitulat *De re rustica*, în bună parte inspirat din Cato, pe care îl numeşte explicit drept sursă. Deşi tributar predecesorului, Varro aduce unele informaţii noi, în special despre numele turtelor de sacrificiu. Lucrarea omonimă a lui **Columella** din secolul I p. este de folos în măsura în care confirmă unele date ale lui Cato şi Varro. De asemenea, nemenţionarea la el a numelor de dulciuri atestate la Cato este un semn al dispariţiei lor în vremea în care scrie acesta.

C. Tratate de medicină

a. Tratate de medicină în limba greacă

Printre sursele colaterale de cunoaştere ale vocabularului culinar se numără şi tratatele medicale. Medicii oferă adesea informaţii despre alimentele recomandabile în tratarea unor afecţiuni, multe dintre ele, tipuri de dulciuri. Cel dintâi este **Hippocrates** în secolul al V-lea a. În lucrarea *De morbis popularibus* sau *Epidemiae*[2] el face distincţie între diversele nume ale prăjiturilor cu miere. În *De mulierum affectibus* descrie în amănunt unele tipuri de turtă.

[1] *Cf*. W. Gemoll, *Untersuchungen über die Quellen, der Verfasser und die Abfassungszeit der Geoponica*, Berlin, 1883.

[2] Prin tradiţie numele operelor sunt citate în latină.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Există de asemenea nume de produse de patiserie atestate exclusiv în tratatele medicale, cum sunt cele din *De diaeta.* Uneori denumirile unor prăjituri sunt scrise diferit într-un tratat precum *De affectionibus interioribus*, faţă de cele cunoscute din alte surse. De o importanţă la fel de mare, deşi de dată probabil ulterioară, sunt şi tratatele atribuite lui Hippocrates şi grupate în *Corpus Hippocraticum*. Unul dintre acestea, în care apar nume de dulciuri, este *De diaeta acutorum.*

Contemporan şi urmaş al lui Hippocrates este **Diocles** din Carystos. Este o sursă pe care o cunoaştem prin fragmentele păstrate la medicii care i-au succedat, Galenos şi, în special, Oribasius. Lucrarea sa *Precepte sănătoase* (Ὑγιεινά), care trata despre dieta recomandată în fiecare anotimp, este un izvor de inspiraţie şi pentru Athenaios, atunci când vrea să facă distincţie între anumite nume de prăjituri.

De o mai mică importanţă pentru vocabularul culinar sunt fragmentele din scrierile medicului **Dieuches** din secolul al III-lea a. Într-un pasaj citat de către Oribasius, el face diferenţă între diverse nume de turte sacrificiale.

În secolul I p. **Dioscorides** reia în *De materia medica* mai multe reţete de la Hippocrates. El atestă însă evoluţia semantică pe care o suferiseră numele preparatelor culinare până în această perioadă, inclusiv influenţa limbii latine asupra anumitor termeni.

Un text medical din aceeaşi epocă, numit convenţional ***Anonymus Londinensis*** şi inspirat probabil dintr-o culegere de sfaturi medicale intitulate Ἰατρικά, care i-au aparţinut medicului Menon din secolul al IV-lea a., atestă şi el nume de dulciuri.

La începutul secolului al II-lea p. medicul **Archigenes** din Apamea, practicând medicina la Roma, era cunoscut pentru introducerea unor termeni noi în limbajul medical şi pentru încercarea de a fixa acest vocabular tehnic într-un dialect. Cele câteva nume de produse de patiserie păstrate de la el sunt citate de către Oribasius.

Medicul cu cele mai multe informaţii despre vocabularul culinar este **Galenos** din Pergam, care a scris în a doua jumătate a secolului al II-lea p. El consacră unor tipuri de dulciuri capitole întregi în *De alimentorum facultatibus*, descriind în amănunt ingredientele şi modul de preparare. În tratatul *De rebus boni malique suci* face constatări lingvistice interesante despre modificarea unor denumiri culinare de-a lungul timpului. Face, de asemenea, deosebirea între felul în care numeau atenienii un tip de prăjitură faţă de restul grecilor. În reţetele pe care le preia de la Hippocrates oferă etimologia unor nume, pentru a explica mai bine înţelesul lor, în tratatul intitulat *Linguarum seu dictionum exoletarum Hippocratis explicatio.* Există de asemenea nume de dulciuri atestate numai de către acesta.

În secolul al IV-lea p. **Oribasius** dedică împăratului Iulian vastele sale *Collectiones medicae*, compilate la sugestia sa nu numai din lucrările lui Galenos (în special *De alimentorum facultatibus*), dar şi din numeroase autorităţi mai puţin cunoscute. Primele cinci cărţi ale acestora sunt dedicate proprietăţilor dietetice ale alimentelor. Ele sunt importante nu numai pentru că reprezintă un ghid dietetic al perioadei, ci şi pentru că păstrează multe pasaje din lucrări astăzi pierdute. Importanţa acestei lucrări constă în evidenţierea unor evoluţii semantice, semnalate de autor, prin raportare la textele mai vechi.

La începutul secolului al VI-lea p. **Aëtius** din Amyda compilează surse vechi, inserând scurte remarci referitoare la numele unor dulciuri. La mijlocul secolului, medicul **Alexander Trallianus** se inspiră în *Therapeutica* din Oribasius, aducând completări despre modul de ornare a unor produse de patiserie.

În secolul al VII-lea p. **Paulos** din Egina (Paulus Aegineta) este o sursă preţioasă. Este singurul care atestă sub formă diminutivală numele unor plăcinte, cu inovaţii faţă de predecesori.

În secolul al IX-lea p. medicul **Leo** oferă unele reţete surprinzătoare în *Conspectus medicinae,* trădând evoluţiile semantice, pe care le suferiseră numele unor preparate de patiserie.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

b. Tratate de medicină în limba latină

Literatura medicală în limba latină este mult mai săracă în privinţa numelor de dulciuri. Medicul **Celsus**, compilând în secolul I p. surse greceşti, recomandă unele produse care sunt relevante mai mult pentru vocabularul grec, atestând însă şi folosirea lor în latină.

În secolul al V-lea p. **Caelius Aurelianus** traduce un tratat, azi pierdut, din medicul Soranos (sec. II p.) sub titlul *Tardae uel chronicae passiones*, unde echivalează numele dulciurilor din greacă cu nume de produse similare din latină, oferind astfel informaţii despre ambele limbi.

Majoritatea numelor de produse de patiserie apar însă după secolul al VI-lea p. în traducerile latine ale tratatelor medicale greceşti. Cele mai importante sunt versiunea latină pentru lucrarea *De podagra* a medicului Rufus din Ephes, care scrisese în secolul al II-lea p.; o altă versiune este cea a medicului grec Philagrios, care a trăit după Galenos şi înaintea lui Oribasius, probabil în secolul al III-lea p.; multe informaţii apar şi în *Synopsis ad Eusthatium filium* al medicului grec Oribasius, în traducerea latinească a tratatului *De materia medica* al lui Dioscorides, în *Medicina Plinii (Valeriani)* sau într-o versiune latină din *Therapeutica* a lui Alexander Trallianus. Toate aceste tratate atestă nume de dulciuri, care sunt fie echivalări în latină ale unor produse similare din Grecia, fie împrumuturi sau transliterări ale unor cuvinte greceşti. Sunt cazuri în care, pe baza unei traduceri în latină, poate fi reconstituit un termen grecesc neatestat.

D. Texte literare

a. Texte literare în limba greacă

1. POEZIE

Cea mai bogată sursă de cunoaştere pentru vocabularul culinar în general, dar şi pentru câmpul semantic al numelor de dulciuri în particular, o reprezintă textele literare. Între acestea poezia se evidenţiază nu atât prin mulţimea informaţiilor, cât prin vechimea lor.

Cele mai vechi referiri la numele unui fel de prăjitură câmpenească vin de la **Hesiod** în *Munci şi zile* (Ἔργα καὶ ἡμέραι). După el referiri sporadice pot fi întâlnite şi la lirici. **Alcman** vorbeşte de diverse turte sacrificiale oferite cu ocazia ceremonialului nupţial. De la el ştim că anumite produse sunt de origine laconiană. **Stesichoros** şi iambograful **Solon** au şi ei câteva atestări în acest sens.

În secolul al VI-lea a. **Anacreon** face referiri la turtele servite cu vin, în timp ce iambograful **Hipponax,** la cele oferite ca ofrandă la sărbătoarea Θαργήλια, ţinută în cinstea lui Apollo şi Artemis.

Tot în rândul surselor poetice poate fi amintit mimograful **Sophron** din secolul al V-lea a. În mimul *Soacra* (Πενθερά) se vorbeşte despre ce fel de prăjituri erau mâncate de copii. În aceeaşi perioadă autorul de parodii şi comediograful **Hegemon** asociază numele unor plăcinte cu brânză cu diverse tipuri de pâine.

În secolul al IV-lea a. fragmente din **Philetas** confirmă textele medicilor mai vechi.

În secolul al III-lea a. o sursă importantă o constituie mimograful **Herondas**. În mimiambul *Profesorul* (Δάσκαλος) ţiglele unei case sunt comparate cu nişte turte tari, iar în cel numit *Femeile la templul lui Asclepios aducând ofrande* (Ἀσκληπίῳ ἀνατιθεῖσαι καὶ θυσιάζουσαι) sunt atestate numele unor turte de cult.

Idilele lui **Theocrit** menţionează existenţa unor proverbe în componenţa cărora existau nume de dulciuri. Fragmente din **Callimah** sunt importante pentru ritualurile în care erau

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

servite anumite turte sacre. Sursele antice îl considerau un inovator în materie de vocabular culinar.

Începând cu secolul al III-lea a. informaţii folositoare pot fi extrase şi din culegerea ***Antologia Palatină,*** care reuneşte însă şi epigrame datate mai înainte sau mai târziu. Ad(d)aios din Macedonia (sec. IV a.), Asclepiades (sec. III a.), Leonidas din Tarent (sec. III a.), Cornelius Longus (sec. I p.), Cn. Gaetuliscus Lentulus (sec. I p), Palladas (sec. IV-V p.) sunt epigramiştii care folosesc nume de dulciuri în cele mai variate contexte.

În secolul al II a. poetul epic **Nicandros** vorbeşte despre nume de turte închinate de către etolieni zeilor. Din aceeaşi perioadă sau poate din secolul I a. datează şi poemul parodic ***Batrachomyomachia*** care are meritul de fi singurul care atestă un tip de plăcintă.

2. ISTORIE

Textele istoricilor sunt importante nu numai pentru informaţiile de *realia* pe care le oferă despre obiceiurile culinare, ci în primul rând pentru constatările de natură lingvistică ce pot fi făcute pe baza acestora.

În secolul al V-lea a. **Herodot** este cel dintâi care vorbeşte despre ce tipuri de turte sacre obişnuiau să închine zeilor locuitorii din Chios sau despre turta oferită de atenieni şarpelui care păzea Acropola. Tot el echivalează nume de dulciuri scite cu unele greceşti, care aveau o compoziţie apropiată.

Istoricul **Androtion**, la confluenţa dintre secolele V şi IV a., este cel dintâi care foloseşte un nume de prăjitură pentru a caracteriza un alt produs de patiserie.

În secolul al IV-lea a. **Theopomp** scrie despre unele produse de patiserie de lux incompatibile cu intransigenţa spartană. Informaţii utile pot fi găsite şi la **Hecateu** din Abdera sau la **Philochoros,** care atestă obiceiul de a se purta la răspântii un tip de turtă al cărei nume trimitea la luminarea cerului din două părţi diferite. De asemenea, în aceeaşi perioadă istoricul **Hermias** spunea că legea căsătoriei la Naucratis interzicea să oferi la nuntă prăjituri cu miere, traducând acolo termeni egipteni în greacă. **Clidemos** (cunoscut şi cu numele de Clitodemos) vorbeşte într-un fragment din *Istoria Atticii,* păstrat în lexiconul lui Hesychios, despre un tip de turtă sacrificială ce purta numele „boului". O importantă mărturie lingvistică vine în această perioadă şi de la istoricul **Phanias,** care spune într-un tratat *Despre Plante* că numele unei anumite plăcinte era folosit şi pentru a denumi o varietate a nalbei cultivate.

În secolul al III-lea a. **Polybios** foloseşte numele unor dulciuri drept un instrument lingvistic cu care poate sugera o anumită imagine. El compară primele scuturi pe care le aveau romanii din piele de bou cu plăcintele „bombate", trimiţând la proeminenţa acestora din mijloc (ὀμφαλός). *Istoriile* sale arată modul în care realităţile romane erau traduse în greacă. În aceeaşi perioadă istoricul **Semos** din Delos scrie în *Istoria Delosului* despre nişte prăjituri-pâine care luau forma, şi uneori numele, unor animale. Tot el aminteşte că, în insula Hecate, locuitorii Delosului îi aduceau ca sacrificiu lui Iris un anumit tip de turtă. Probabil în aceeaşi perioadă, **Harmodios** spune într-un fragment din lucrarea Περὶ τῶν κατὰ Φιγάλειαν νομίμων că existau prăjituri speciale servite în pritaneu. De asemenea, istoricul **Sosibios** din Sparta relatează despre nişte plăcinte specific laconiene care aveau forma unui sân, fiind folosite la banchetele femeilor şi servite cu ocazia cântării unui encomion în cinstea unei fecioare, din partea celor care o urmau într-un cor.

În secolul al II-lea a. istoricul **Menecles** vorbeşte despre turte rotunde oferite lui Apollo, informaţie confirmată şi de către **Cornelius Alexander Polyhistor** în aceeaşi perioadă.

Diodor din Sicilia şi **Polycrates** reiau în secolul I a. informaţii mai vechi, înnoind însă uneori vocabularul. Acelaşi lucru îl face şi **Dionis din Halicarnas**, descriind obiceiuri vechi greceşti cu temeni din perioada în care trăieşte, influenţaţi uneori de limba latină.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Contemporan cu aceştia, istoricul **Nicocles,** de origine lacedemoniană, este singurul care atestă numele unor dulciuri laconiene.

În a doua jumătate a secolului I p. **Plutarh** schiţează în *Quaestiones conuiuales* obiceiurile de cină ale Greciei ca provincie romană. De aici transpare o puternică influenţă asupra Greciei din partea Romei, inclusiv în chestiuni culinare. Vorbeşte despre obiceiul de a oferi o prăjitură drept răsplată celui care a câştigat într-un concurs de dans sau despre anumite tipuri de plăcinte care luau forma unui oraş în miniatură; în tratatul *De Iside et Osiride* spune că, în ceremonialul închinat celor Două Zeiţe (Demeter şi Persephona), erau preparate prăjituri care aveau pe ele modelaţi hipopotami. Nu puţine sunt referirile la tipurile de turte sacrificiale oferite cu prilejul unor sărbători, precum cea din Sicilia numită Κοτύττια. În *Vieţile* unor personaje romane acelaşi autor traduce în greacă numele unor dulciuri romane, fiind astfel o sursă pentru ambele vocabulare.

Tot despre realităţi romane vorbeşte în secolul al II-lea p. şi istoricul **Dio Cassius,** redând în greacă nume consacrate pentru turtele de cult romane. Nume culinare cu un fonetism diferit sunt atestate în aceeaşi perioadă şi de către istoricul **Polemon**.

Un singur istoric, **Ioannes Laurentinus**, în secolul al VI-lea p., mai atestă nume de preparate de patiserie, oferind pentru unele denumiri de plăcinte greceşti etimologii populare prin apropierea de nume de oraşe romane.

3. TRAGEDIE

Foarte puţine nume de dulciuri sunt atestate la tragici. Genul literar impunea un vocabular diferit. Cu toate acestea câteva fragmente sunt foarte utile în analiza diacronică a unor termeni.

În secolul al V-lea a. fragmente din piese pierdute ale lui **Sofocle** conţin nume de turte oferite zeiţei Hecate. Mai multe sunt informaţiile extrase de la **Euripide.** În *Helena* (Ἑλένη) un tip de turtă este arsă pe altar. Într-un pasaj coral din tragedia *Troienele* (Τρῳάδες), referitor la sacrificiile aduse lui Zeus, se vorbeşte despre „divinele «luni» ale frigienilor, în număr de douăsprezece", care denumesc de fapt un tip de turte, aşa cum rezultă şi din fragmente din piesa pierdută *Erechtheus* (Ἐρεχθεύς). Există şi nume de plăcinte care apar numai la Euripide, precum cea din piesa *Cretanele* (Κρῆτται). De folos pentru confirmarea unor ipoteze este şi un fragment din tragediograful **Achaios** din aceeaşi perioadă.

Un singur autor de tragedii mai atestă astfel de termeni, în secolul al III-lea a., **Lycophron** în piesa *Alexandra* (Ἀλεξάνδρα).

4. COMEDIE

α. Comedia veche:

Comedia este sursa cea mai bogată pentru cunoaşterea vocabularului culinar. Înflorirea ei în secolele V-IV a. coincide cu perioada clasică a Athenei. Genul literar însuşi nu numai că permitea descrierea mâncării, dar chiar o impunea în numeroase scene de gen. Bucătarul este un personaj tip în cadrul comediei, iar scenele de banchet sunt omniprezente. Mai mult decât atât, în cadrul comediei vechi şi noi, a existat un motiv literar al vieţii îmbelşugate din „Vârsta de aur", un fel de „Eldorado", în care mesele sunt prezentate pline de bunătăţi, iar alimentele se întrec unele cu altele pentru a fi mai gustoase. În astfel de scene abundă nume de dulciuri dintre cele mai diverse.

În secolului al V-lea, unul din primii comediografi este **Cratinos.** Într-un fragment din piesa *Legile* (Νόμοι) un tip de plăcintă era prin excelenţă servit fierbinte, preparat dimineaţa şi scoţând încă aburi când era vândut. Dintr-un vers izolat din piesa *Busiris* (Βούσιρις) aflăm că

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

o turtă de sacrificiu purta numele „boul”. Aceeaşi plăcintă fierbinte apare în a doua ediţie din piesa *Dionysos* (Διόνυσος) a lui **Magnes,** care o prezintă ca pe una peste care trebuie să sufli înainte de a o mânca. Dintre cei dintâi autori de comedie trebuie amintit şi **Epicharm,** care în *Nunta lui Hebe* (Ἥβης γάμος) atestă mai multe denumiri culinare.

O sursă plină de informaţii este **Pherecrates.** Piesele în care apar nume de dulciuri sunt *Dezertorii* (Αὐτόμολοι), *Bune de nimic* (Κραπαταλλοί), *Perşii* (Πέρσαι), *Minerii* (Μεταλλῆς), precum şi fragmente din comedii cu nume necunoscut. La el apar scene de banchet cu accente fanteziste, unde râuri de sos negru apar scurgându-se peste prăjiturile numite *Ahile.* Numele turtelor sacrificiale, care în general lipsesc din comedie, apar la el pentru a parodia scene de cult.

Asemenea parodieri ale sacrificiului apar şi la **Telecleides** într-un fragment din piesa *Durii* (Στερῥοί), unde un personaj îi „ordonă” lui Hermes să înghită un anumit tip de turte. Nu lipsesc scenele unde alimentele îşi doresc să facă pe plac stăpânului: în piesa *Amficţionii* (Ἀμφικτυόνες) nişte sturzi îşi iau singuri zborul împreună cu plăcintele cu lapte în gâtlejul oamenilor.

Dintre comediografi cel ce atestă cele mai multe tipuri de dulciuri este însă **Aristofan**. Piesele lui abundă în termeni din vocabularul culinar, adesea cu semnificaţii metaforice ascunse. În comedia *Comesenii* (Δαιταλεῖς) un tip de turtă numită „favoare” era trimisă iubitului sau iubitei pentru a-i solicita bunăvoinţa. În *Acharnienii* (Ἀχαρνῆς) o scenă de banchet scoate în evidenţă semnificaţiile ascunse ale numelor plăcintelor asociate cu cele ale curtezanelor. În *Cavalerii* (Ἱππῆς) un vânzător de cârnaţi, declamând în faţa poporului din Argos, este indignat că, în timp ce Themistocles este exilat, Paphlagonianul (*id est* Creon) „îşi şterge mâinile de prăjituri «Ahile»”, altfel spus se înfruptă din cele mai alese bunătăţi. Din piesa *Norii* (Νεφέλαι) aflăm că existau dulciuri cu care puteai îmbuna pe cineva, aşa cum Strepsiades îi cere lui Socrate o plăcintă cu miere pentru a intra în grota lui Trophonios, păzită de şerpi. Tot de aici reiese că o altă plăcintă avea forma şi numele unui „car micuţ”. În *Viespile* (Σφῆκες) soţia îl aşteaptă acasă pe Philocleon cu un fel de „prăjitură-sufleu”, atunci când vine cu salariul. În *Pacea* (Εἰρήνη) o turtă cu susan este privită ca preludiu pentru dragoste, într-o scenă în care un sclav îl încurajează pe Trigeu să se bucure într-un pat de nuntă de o copilă. În sacrificiile premergătoare întemeierii „Cetăţii cucilor din nori” din comedia *Păsările* (Ὄρνιθες) Peisetairos[1] vorbeşte despre ce daruri trebuie date fiecărui zeu, reieşind că un tip de plăcintă acoperită cu miere era adusă ca ofrandă lui Heracles. În *Lysistrata* (Λυσιστράτη) o prăjiturică are valoarea unei monezi folosite la porţile Infernului, pentru a îndupleca Cerberul la trecerea Styxului. Într-o scenă de sacrificiu din *Thesmophoriazousai* (Θεσμοφοριάζουσαι) numele unei turte este asociat cu jurământul către „Cele două Zeiţe” (Demetra şi Persephona), iar o plăcintă numită „piramida” apare într-o expresie proverbială în epocă, „a noastră este plăcinta”, adică al nostru este întreg câştigul. În *Broaştele* (Βάτραχοι) un sclav îl invită pe Herakles la banchet, spunându-i că zeiţa Persephona i-a pregătit o întreagă masă: pâini, piure de legume, un bou întreg, plăcinte şi prăjituri. În *Adunarea femeilor* (Ἐκκλησιάζουσαι) alimentele sunt alese nu atât pentru rolul lor culinar, cât pentru posibilitatea de a fi interpretate într-o cheie obscenă. Numeroase informaţii pot fi găsite şi în comedia *Ploutos* (Πλοῦτος): sclavul Carion povesteşte cum a văzut un preot furând de pe masa sacră turte; Hermes se plânge că, de când Ploutos a devenit preferatul oamenilor, el nu mai capătă de la barcagii darurile de altădată: prăjitură cu vin, miere şi smochine uscate. Fragmente folositoare pot fi găsite şi în piesele intitulate *Grataragii* (Ταγηνισταί), *Danaidele* (Δαναΐδες) sau *Horai* (Ὧραι). De asemenea, versuri izolate din piese necunoscute întregesc acest mozaic.

[1] Adoptăm aici conjectura lui J. Henderson privind numele personajului (*Aristophanes, Birds, Lysistrata, Women at the Thesmophoria*, Loeb, 2000, p. 4).

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Se păstrează numeroase fragmente de la mai mulţi contemporani şi rivali ai lui Aristofan. **Nicophon** compune *Cei ce-şi câştigă hrana de pe urma muncii propriilor mâini* (Χειρογάστορες), în care acumulează în trei versuri nu mai puţin de douăsprezece nume de produse de patiserie diferite. **Metagenes** vorbeşte în comedia *Locuitorii din Thourioi în urmărirea perşilor* (Θουριοπέρσαι) despre un banchet imaginar în care, după mai multe sortimente de peşte, sunt servite fripturi şi cârnaţi, iar la urmă nişte prăjituri fripte în tigaie. **Platon Comicul** într-un fragment din piesa *Phaon* (Φάων) dezvăluie în versuri gândurile ascunse ale femeilor, materializate în nume de dulciuri. De importanţă mai mică, dar cu unele particularităţi originale, sunt **Archippos, Epilycos, Hermippos**, **Callias, Strattis** şi **Philyllios.**

Spre sfârşitul secolului al V-lea **Apollophanes** în piesa *Dalis* (Δαλίς), **Eupolis** în *Paraziţii* (Κόλακες) şi **Nicostratos** în *Patul* (Κλίνη) reiau unele dintre motivele aristofaneşti, aducând noi informaţii despre prepararea şi servirea diverselor produse de patiserie. De interes sunt şi fragmentele lui **Matro** din Pitana, autor de parodii.

β. Comedia medie şi nouă

Schimbările produse în societatea greacă după sfârşitul războiului peloponesiac şi-au pus amprenta şi asupra literaturii. Comedia îşi încetează atacurile la persoană, coborând din agora în universul casnic. Numeroasele scene în care dialogurile exprimau direct sau voalat imagini obscene sunt înlocuite cu intrigi de familie cumpătat formulate. Acest lucru are un efect şi asupra vocabularului culinar. Numele de dulciuri nu mai au nuanţe metaforice ascunse, limitându-se la sensul lor propriu.

Unul din cei dintâi reprezentanţi ai comediei medii din secolul al IV-lea a. este **Antiphanes.** Numele de patiserie abundă în fragmentele păstrate de la el, în special în piesele *Descendenţii Aphroditei* (Ἀφροδίτης γοναί), *Deukalion* (Δευκαλίων), *Timon* (Τίμων), *Cel hrănit pe cheltuiala statului* (Παράσιτος) şi *Cel greu de vândut* (Δύσπρατος). În comediile sale apar uneori forme noi, locale, folosite de autor ca mijloc de caracterizare a personajelor. De la **Amphis** ştim ce tip de plăcintă era servit în banchetul premergător unei nunţi, din câteva versuri păstrate din piesa *Pasiunea nebună pentru femei* (Γυναικομανία). Fragmente în care abundă mâncărurile se păstrează şi de la **Eubulos** din comediile *Ankylion* (Ἀγκυλίων), *Fericirea* (Ὀλβία) şi *Doicile* (Τιθαί). **Anaxandrides** atestă nume de plăcinte diferite de cele ale predecesorilor în *Protesilaos* (Πρωτεσίλαος). De folos pentru aspectul şi ingredientele folosite în prepararea unor prăjituri este şi piesa *Sărbătoarea nocturnă* (Παννυχίς ἢ Ἔριθοι) a lui **Alexis**. Uneori prima atestare a unui termen culinar apare la un reprezentant al comediei medii, aşa cum este **Philetairos** în comedia *Oinopion* (Οἰνοπίων).

Precum Aristofan în cadrul Comediei Vechi, tot astfel Menandru în cea Nouă este sursa cea mai bogată în informaţii. Scene de sacrificiu, de nuntă sau lăudăroşeniile unui bucătar sunt tot atâtea prilejuri pentru citarea unui variat inventar de dulciuri, în comediile *Făuritorul* (Δημιουργός), *Dyscolos* (Δύσκολος), *Falsul Herakles* (Ψευδηρακλῆς) şi *Fata din Samos* (Σαμία).

De la **Diphilos**, contemporan cu Menandru, aflăm dintr-un fragment din piesa *Hecate* (Ἑκάτη) ce tipuri de plăcinte se mâncau la cină. Turte în onoarea Artemidei apar în piesa *Cerşetoarea* (Πτωχή) sau *Femeia din Rhodos* (Ῥοδία) a comediografului **Philemon**. Mai multe informaţii despre plăcinta „piramida” pot fi găsite la **Ephippos** în piesele *Efebii* (Ἔφηβοι) şi *Cel din Kydonia* (Κύδων). **Euangelos** foloseşte forme diminutivale pentru numele unor plăcinte, dovedind evoluţiile suferite între Comedia Veche şi cea Nouă, aşa cum rezultă din mai multe pasaje din comedia *Mireasa fără văl* (Ἀνακαλυπτομένη). De la un rival al lui Menandru, **Lynceus** din Samos, ştim că exista o plăcintă de origine rodiană numită „arici”. Unele forme insolite apar şi la **Nicostratos** în piesa intitulată *Tânăra servitoare* (Ἅβρα). Tot

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

aici poate fi citat şi autorul de parodii, **Sopater,** care, în piesa *Porţile* (Πύλαι), vorbeşte despre o plăcintă preparată cu mac.

Începând cu secolul al III-lea a. foarte puţini mai sunt cei ce abordează acest gen literar. De folos cercetării de faţă mai este **Callippos** care vorbeşte în *Sărbătoare nocturnă* (Παννυχίς) despre ce tipuri de plăcinte erau oferite ca recompensă celui care a reuşit să stea treaz în timpul unei ceremonii nocturne.

Pe lângă atât de numeroasele fragmente atribuite autorilor de mai sus pe parcursul a două secole, există un număr de versuri cu autor necunoscut, reunite în ***Comica Adespota*.** Şi acestea sunt o sursă importantă, cuprinzând nume de plăcinte, uneori ca primă atestare.

5. Filosofie

Cum este de aşteptat, filosofii folosesc foarte rar termeni din vocabularul culinar. Doar sporadice raportări la viaţa concretă fac posibilă apariţia unor asemenea cuvinte. În *Statul* (Πολιτεία) lui **Platon** anumite produse de patiserie sunt asociate cu ideea de lux. Unele dulciuri attice nu au ce căuta într-o cetate ideală, gastronomia fiind la fel de periculoasă pentru corp, aşa cum este muzica prea diversificată pentru suflet, potrivit filosofului. **Aristotel** atestă forme diminutivale ale unor cuvinte ce confirmă fragmente din Comedia Nouă. Elevul său, **Aristoxenos**, reia asocierea produselor de patiserie cu ideea de exces costisitor, aşa cum apărea şi la Platon. Mai multe informaţii pot fi găsite în aceeaşi perioadă la **Theophrast** în tratatul *Despre pietate* (Περὶ εὐσεβείας) sau în *Caracterele* (Χαρακτῆρες), unde ridiculizarea *Superstiţiei* este un prilej pentru a enumera ce tipuri de turte sacrificiale erau închinate zeilor şi în ce ritual. Un alt discipol al lui Aristotel este **Clearchos,** care, în lucrarea *Despre ghicitori* (Περὶ γρίφων), este singurul care atestă numele unui tip de plăcintă.

În secolul al III-lea a. **Chrysippos** vorbeşte despre îndepărtarea din banchete a parfumurilor şi a dulciurilor, ca regulă pentru viaţa unui stoic, iar macedoneanul **Hippolochos**, contemporan cu Lynkeus şi Douris, elevi ai lui Theophrast, i se adresează celui dintâi, într-un fragment păstrat la Athenaios, invidiindu-l pentru că putea asculta lecţiile maestrului şi mânca totodată felurite plăcinte.

Mai târziu, în secolul I p., **Epictet** recomanda abţinerea de la dulciuri ca treaptă absolut necesară pentru obţinerea unei victorii la Olympia. Numai **Olympidoros** în secolul al VI-lea p. mai atestă astfel de termeni într-un comentariu la *Gorgias* al lui Platon.

6. Oratorie, retorică, sofistică

Primii oratori abia dacă amintesc câţiva termeni din vocabularul culinar, în schimb sofistica ce se dezvoltă după secolul al II-lea p. este o sursă importantă. În secolul al IV-lea a. **Demosthenes** menţionează în discursul *Despre coroană* (Περὶ τοῦ στεφάνου) tipuri de dulciuri servite celor ce participau la ceremonialul bahic. Tot despre turte cu rol în sacrificiu vorbeşte şi oratorul **Lycurgos** într-un fragment din *Despre sacrificiu* (Περὶ τῆς ἱερείας), păstrat de către gramaticul Harpocration.

Începând cu secolul al II p. sofiştii şi retorii, arhaizanţi în această epocă, fie explică cuvinte mai vechi, întâlnite la alţi autori, fie creează altele noi. **Philostratos** în *Vita Apollonii* (Τὰ ἐς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον) defineşte turta „boul”. **Philostratos Maior** în *Imagines* (Εἰκόνες) vorbeşte despre o turtă preparată din fructe uscate. O sursă importantă în epocă este **Lucian.** El este în acelaşi timp un creator de cuvinte din domeniul culinar în *Saturnalia* (Τὰ πρὸς Κρόνον) şi un colecţionar de termeni antici în lucrarea *Tragodopodagra* (Τραγῳδοποδάγρα) şi *Lexiphanes* (Λεξιφάνης). **Aelian,** în *Varia Historia*, **Eudemos** şi retorul **Aelius Aristeides,** în discursuri, sunt surse colaterale ajutătoare. Mai valoaroase sunt scrisorile lui **Alkiphron**, unde sunt atestate turtele „cheag” şi „vierme”.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Cea mai importantă sursă pentru întreg vocabularul culinar grecesc este **Athenaios**. Originar din Naucratis, azi Chabbas el Anveyr, oraş situat pe unul din braţele deltei Nilului, a trăit la sfârşitul secolului al II-lea p. şi în prima treime a secolului al III-lea. Monumentala sa operă *Banchetul înţelepţilor* (Δειπνοσοφισταί) este o veritabilă enciclopedie a antichităţii. Fiind structurată în cincisprezece cărţi, primele trei se păstrează numai sub formă de rezumate şi extrase. Athenaios are meritul de a cita sute de fragmente, în primul rând din comici, grupate în jurul unor teme. Pentru cercetarea de faţă esenţiale sunt cărţile a III-a, unde vorbeşte despre numele pâinilor, şi, în primul rând, a XIV-a, unde întocmeşte un catalog al produselor de patiserie. Cercetarea textului lui Athenaios trebuie însă făcută critic. Nu puţine sunt cazurile în care numele unor pâini sunt confundate cu cele ale unor plăcinte. Uneori îi citează pe autorii din comedia veche cu lecţiuni diferite faţă de cele transmise pe cale independentă, semn că nu mai înţelegea semnificaţiile metaforice ce se ascundeau în spatele textului. Această situaţie trădează adeseori actualizarea unor termeni culinari de-a lungul timpului, o indicaţie importantă pentru înţelegerea numelor de produse de patiserie în diacronie. De real folos este această lucrare şi pentru dulciurile romane, multe din citatele reţinute de către Athenaios referindu-se la acestea. Pe lângă textul propriu-zis, există şi o *Epitoma*, utilă pentru că reia uneori nume de plăcinte cu forme eronate, datorate unor etimologii populare ce trădează epoca târzie în care rezumatul a fost alcătuit.

Ultimii oratori păgâni, împăratul **Iulian Apostata** şi **Libanios,** în secolul al IV-lea p., îl imită pe Demosthenes atunci când acesta vorbea despre dulciurile servite la iniţierea în ritualul bahic.

7. TEXTE SACRE, AUTORI CREŞTINI

Traducerea în greacă sub numele de ***Septuaginta*** a textului masoretic începând cu secolul al III-lea a. punea şi problema echivalării unor nume de dulciuri din lumea iudaică. Este interesant de urmărit ce cuvinte aleg traducătorii în această perioadă şi ce sens primesc acestea în noul context. Principalele cărţi biblice în care apar astfel de termeni sunt *Exodul, Leviticul*, *Numerii,* 1-4 *Regi*, *Ieremia*, *Iezechiel*, *Cântarea Cântărilor, Osea* şi *Isaia.* Prin intermediul textului grecesc mai multe nume de dulciuri sunt împrumutate în latină în primele traduceri ale textului sacru.

În secolul I a. **Philon Iudeul** citează pasaje din *Septuaginta* explicând numele unor turte, continuat un secol mai târziu de către **Flavius Josephus** în *Antichităţile Iudaice*.

Începând cu secolul al II-lea p. primii autori creştini încep să utilizeze nume de turte din vechiul ritual păgân pentru a defini diversele produse de patiserie care apar în *Scriptură.* Este cazul lui **Clemens** din Alexandria şi a lui **Iustinus Martyr**.

În secolul al IV-lea p. o întreagă pleiadă de părinţi ai bisericii atestă, comentează, explică şi definesc nume de turte care apar în *Septuaginta:* cei mai importanţi sunt **Basilios**, **Cyrillos, Eusebios** din Cezarea, **Gregorie** din Nyssa, **Gregorie** din Nazianz, **Ioannes Chrysostomos**, **Palladios**, **Synesios** şi **Theodoret**. Aceiaşi autori evită însă constant să folosească acei termeni „compromişi" de utilizări cu sens metaforic în comedia attică din secolul al V-lea a. sau, atunci când o fac, îi atestă fie cu referire la ritualurile păgâne, fie la luxul care trebuie evitat, fie la diavol. De asemenea, aici poate fi citat şi **Olympiodoros** Diaconul din secolul al VI-lea p.

b. Texte literare în limba latină

Raportul statistic de aproape patru nume de dulciuri în greacă faţă de unul în latină este determinat direct de sursele celor două vocabulare. Literatura latină oferă un număr redus

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

de texte care atestă astfel de cuvinte, împărţirea lor pe genuri literare nemaijustificându-se. Preferăm distincţia simplă dintre poezie şi proză.

1. POEZIE

Primele atestări ale unui nume de produs de patiserie în latină datează din secolul al III-lea a. **Ennius** aminteşte o turtă sacrificială în *Annales.* Un secol mai târziu, sub influenţa Comediei Noi, **Plaut** foloseşte în *Stichus, Poenulus* şi *Menaechmi* numele mai multor plăcinte, care nu sunt împrumuturi din greacă, ci termeni latineşti, care echivalau realităţi greceşti. Din aceeaşi perioadă datează şi autorul de *togatae* **Vettius Titinius,** care foloseşte creaţii insolite din vocabularul culinar. O sursă mai bogată este satiricul **Lucilius.** Genul literar, care prezenta scene din viaţa de familie, favoriza utilizarea unor asemenea termeni, inclusiv împrumuturi orientale.

În secolul I a. unele din *Saturae* ale lui **Varro** tratau despre numărul potrivit de oaspeţi şi despre pregătirea şi aranjarea ospăţului. De folos este şi un fragment din poemul cinegetic al lui **Grattius Faliscus,** care dovedeşte existenţa unui nume de prăjitură grecesc. **Vergiliu** scrie în *Eclogae* despre nişte turte oferite zeului Priap, iar în *Eneida* Aeneas şi Iulus închină turte sacrificiale lui Iuppiter. Poemul *Moretum* din *Appendix Vergiliana* confirmă unele informaţii oferite cu un secol mai înainte de către Cato.

În aceeaşi perioadă **Horaţiu**, atât în *Sermones*, cât şi în *Epistulae*, asociază unele plăcinte cu luxul. Masa bogatului Nasidienus şi obiceiul profesorilor blânzi de a da copiilor fursecuri pentru ca aceştia să dorească să înveţe primele litere sunt contexte în care autorul foloseşte numele unor turte.

O sursă mai generoasă este **Ovidiu,** în primul rând în *Fasti*. Ceremoniile închinate diferiţilor zei erau obligatoriu însoţite de turte de cult adecvate, pe care autorul le menţionează adeseori explicit, iar alteori sunt sugerate de context. În *Ars Amatoria* o femeie, care nu mai ştie cum să stoarcă cadouri de la amant, îl face să creadă că este ziua ei gătind un anume tip de prăjitură.

În secolul I p. autorii de satire şi epigrame sunt principalele surse. **Persius** satirizează comportamentul unui personaj care încearcă să înduplece cu orice preţ voinţa lui Iuppiter cu ajutorul unei turte. **Iuvenal,** în invectiva lansată împotriva femeilor din *Satira* a VI-a, foloseşte nume de dulciuri de origine greacă pentru rezonanţa lor străină, asociindu-le cu ritualurile egiptene închinate lui Osiris. Tot la el o plăcintă otrăvită poate fi sursa unei răzbunări sau o alta, înmiresmată, prilej de nuntă. Epigramele lui **Marţial** abundă în termeni culinari. Personaje precum Baeticus, Santra sau Atreus Caecilius sunt parodiate pentru mâncărurile bizare pe care le preferau. Uneori chiar titlul unei epigrame poate fi numele unui desert. Câteva informaţii pot fi obţinute şi din poemul *Siluae* al lui **Statius.**

O singură sursă poetică mai este de folos cercetării de faţă, dar foarte importantă. Din secolul al IV-a p. se păstrează *Iudicium coci et pistoris iudice Vulcano*, un poem atribuit unui anume **Vespa**, în care se înfruntă un bucătar cu un cofetar, avându-l drept arbitru pe Vulcan. Numele de patiserie atestate aici confirmă informaţiile lui Chrysippos din Tyana din secolul I p.

2. PROZĂ

Frecvenţa numelor de dulciuri în proză este şi mai rară. În secolul I a. **Cicero** foloseşte într-o scrisoare către Atticus o expresie care cuprinde numele unei prăjituri preparate cu vin nou. Un fragment dintr-o scrisoare a lui **Cassius** din Parma, citat de către Suetonius în *Viaţa lui Augustus,* atestă numele unei prăjituri de origine greacă.

În secolul I p., cum era de aşteptat, mai multe atestări apar în *Historia Naturalis* a lui **Plinius cel Bătrân,** adesea sub influenţă grecească. Autorul explică etimologia unor cuvinte,

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

aşa cum face atunci când vorbeşte despre un anume Pompeius Lenaeus care numise o varietate de dafin plecând de la numele unei turte. În *Epistulae ad Lucilium* **Seneca,** citând filosofi greci, se foloseşte de comparaţii din domeniul culinar pentru a fi mai convingător. De mult mai mare folos este romanul lui **Petronius.** Banchetul lui Trimalchio prilejuieşte etalarea unor preparate culinare inedite, printre care şi câteva dulciuri. Influenţa greacă este evidentă în primul rând din terminologia folosită. Multe pasaje pot fi înţelese pe baza informaţiilor tehnice de la Cato.

În secolul al II-lea p. şi romanul lui **Apuleius** este o sursă valoroasă. Mai multe tipuri de plăcinte sunt atestate numai la el. Descrierea unui cofetar şi a unui bucătar prilejuieşte menţionarea unor preparate inedite. În epocă, lucrarea tehnică *Institutiones* a lui **Gaius** enumeră cele trei tipuri de căsătorii, una dintre ele purtând chiar numele unei prăjituri. În *Noctes Atticae* **Aulus Gellius** are meritul de a cita şi comenta mai multe fragmente din *Satirele Menippee* ale lui Varro, folositoare cercetării de faţă.

După această perioadă doar în câteva texte mai apar sporadic numele unor dulciuri. Obiceiurile culinare ale împăraţilor Hadrian şi Heliogabal sunt descrise în **Historia Augusta.** În secolul al IV-lea p. **Ausonius** menţionează un preparat cu miere. Mult mai târziu, în secolul al VII-lea p. **Venantius Fortunatus** atestă în *Vita Radegundis reginae Francorum* numele unei plăcinte de origine germanică.

3. TEXTE SACRE, AUTORI CREŞTINI

Autorii creştini de limbă latină folosesc nume de turte sub influenţa primelor traduceri în latină ale *Septuagintei*. Excepţie fac **Tertullian** în *De spectaculis,* **Prudentius** în *Cathemerinon* şi **Arnobius** în *Aduersus Nationes,* care atestă în mod particular mai multe nume de plăcinte, probabil de origine africană.

În ***Itala*** cuvintele din vocabularul culinar sunt fie împrumuturi directe din greacă, fie echivalări cu termeni din latină apropiaţi ca sens. **Hieronim,** urmărind acea *ueritas hebraica*, recomandă înlocuirea termenilor greceşti cu nume din latină. Textele din ***Vulgata*** sunt relevante în acest sens. Uneori însă include în rândul cuvintelor de origine ebraică numele unor turte greceşti. Există de asemenea pasaje din Noul Testament pe care le înţelege eronat din cauza unor termeni culinari.

În *De moribus contra Manichaeos* al lui **Augustin** este atestat numele unei prăjituri necunoscute. Mai târziu, episcopul de Lugdunum, **Eucherius,** pomeneşte nume de produse de patiserie tot cu referire la pasajele biblice, iar **Boethius** vorbeşte în *Commentarii in Ciceronis topica* despre tipurile de căsătorie, denumindu-le cu ajutorul unor turte.

E. Gramatici

a. Gramatici de limbă greacă

Începând cu secolele IV-III a. apar în Grecia şcoli de gramatică din nevoia de a se comenta şi explica textele clasicilor. Pentru vocabularul culinar aceste tratate sunt o mină de informaţii dintre cele mai valoroase. Domeniul foarte precis al bucătăriei şi terminologia tehnică folosită făceau din numele de dulciuri surse privilegiate pentru adnotările gramaticilor.

Cele mai vechi mărturii provin din secolul al IV a. de la **Philetas** din Cos, poet şi gramatic deopotrivă. Este autorul unui tratat *Cuvinte dezordonate* (Ἄτακτοι) din care se păstrează, graţie lui Athenaios, mai multe fragmente, în care era explicat sensul unor termeni culinari extraşi din texte dintre cele mai vechi.

În secolul al III-lea a. gramaticul macedonean **Amerias** păstrează informaţii despre turtele preparate la Athena în cinstea lui Apollo în cadrul ceremoniei „ramurii de măslin”.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Contemporan cu acesta, **Aristophanes** din Bizanţ oferă etimologii pertinente pentru numele unor plăcinte.

În secolul al II-lea a. **Dionysios Thrax** şi **Apollodoros** din Athena explică termeni obscuri întâlniţi la liricul Alcman**.**

O sursă importantă este şi gramaticul **Trypho**, care trăieşte la Alexandria înainte şi în timpul domniei lui Augustus, autor al unui *Tratat de botanică* (Περὶ φυτικῶν αἰτιῶν) din care se inspiră Athenaios pentru definirea mai multor dulciuri. El păstrează mai ales termeni folosiţi la Athena.

Începând cu secolul I p. numărul gramaticilor din care pot fi extrase informaţii folositoare acestui domeniu se înmulţeşte. **Seleucos** din Alexandria în lucrarea *Limbi* (Γλῶσσαι) vorbeşte despre plăcinte de origine cretană. **Erotianos** atestă mai mulţi termeni culinari din dialectului attic, culeşi probabil mai ales din tratatele medicale. **Pamphilos** are meritul de a-l cita pe autorul opsartitic Iatrocles, iar **Heracleon** din Ephes este singurul care menţionează un anume tip de prăjitură.

În secolul al II-lea p. **Aelius Dionysius** reia în lucrarea *Cuvinte attice* (Ἀττικὰ ὀνόματα) definiţiile întâlnite la alţi autori. O sursă foarte bogată este gramaticul **Pausanias**, pe care îl va avea ca sursă mult mai târziu Eusthatius. **Moeris** face constatări lingvistice foarte importante, semnalând care sunt numele de plăcinte de origine attică şi care sunt pangreceşti. De asemenea, Polydeuces, cunoscut mai ales cu forma latinizată **Pollux,** alocă spaţii importante vocabularului culinar, citând şi explicând adesea pasaje din comedia veche. **Aelius Herodian, Apollodoros** din Athena**, Theodoros** şi **Philemon** sunt de asemenea gramatici des citaţi de către Athenaios.

Mai târziu, în secolul al V-lea p., fragmente din gramaticul **Helladius** din Alexandria sunt folositoare pentru a înţelege evoluţia semantică pe care au suferit-o mai multe nume de dulciuri.

La toţi aceşti autori se pot adăuga lucrări întocmite după secolul al XII-lea p., dar care au la bază texte vechi, astăzi dispărute. În primul rând trebuie citat episcopul Salonicului din secolul al XII p., **Eustathius**, care întocmeşte un comentariu la epopeile homerice. El îl citează frecvent pe gramaticul Pausanias şi pare să-l cunoască pe Athenaios prin intermediul *Epitomei*. De la o distanţă atât de mare faţă de antichitate şi cu acces la numeroase surse, el simte nevoia unor explicaţii foarte amănunţite pentru unii termeni culinari, oferind astfel informaţii nepreţuite. Nu de puţine ori face etimologia unor nume de dulciuri. De mare folos din aceeaşi perioadă este şi comentariul la Aristofan al lui **Ioannes Tzetzes**. Un secol mai târziu gramaticul **Thomas Magister** vorbeşte în *Ecloga nominum et uerborum Atticorum* despre mai multe plăcinte cu miere, diferenţiind numele lor.

În categoria informaţiilor date de gramatici intră şi numeroasele ***Scholia*** păstrate din antichitate pentru diverşi autori. În ordinea importanţei lor, pentru studierea numelor de dulciuri, trebuie citate în primul rând *Scholia in Aristophanem.* Adesea, anumiţi termeni nu pot fi înţeleşi decât cu ajutorul acestor adnotări întocmite după secolul al III-lea a. Alteori, în aceste note sunt atestate denumiri insolite pentru produsele culinare clasice. De folos sunt şi *Scholia in Euripidem, Scholia in Theocritum* şi *Scholia in Lucianum* fără de care mai multe pasaje ar rămâne obscure. Nu în ultimul rând trebuie amintite şi aşa numitele ***Lexica Segueriana,*** citate disparate ale unor gramatici anonimi, în general de epocă târzie, care aduc uneori informaţii unicat.

b. Gramatici de limbă latină

Una dintre cele mai importante surse este tratatul *De lingua latina* al lui **Varro.** Mai multe nume de dulciuri sunt explicate aici, iar etimologiile propuse de autor în aceste cazuri

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

sunt credibile. Din epocă se păstrează câteva fragmente utile şi din gramaticul **Nigidius Figulus**.

În secolul al II-lea p. **Pompeius Festus** abreviază lucrarea lui Verrius Flaccus *De uerborum significatu* păstrând numeroşi termeni culinari vechi.

În secolul al IV-lea p. comentatorul lui Vergilius, **Seruius Honoratus**, explică cele câteva nume de turte existente în *Eneida*. Mai utile sunt fragmentele din tratatul *Ars grammatica* al lui **Flauius Sosipater Charisius** şi cele din *De compendiosa doctrina per litteras* al lui **Nonius Marcellus,** în care sunt citate numeroase texte antice.

Mai târziu, în secolele V şi VI p., pot fi amintiţi **Phocas** şi **Priscianus** care citează sporadic, uneori cu forme deformate, nume de plăcinte.

Surse mai importante sunt *Origines* ale lui **Isidor** din Sevilia, dar mai ales rezumatul operei lui Festus pe care îl alcătuieşte în secolul al VIII-lea p. **Paulus Diaconus**. De aici avem cele mai multe informaţii, foarte valoroase pentru că provin, prin intermediul lui Festus, din secolul I a. de la Verrius Flaccus.

Scholia în limba latină sunt mult mai sărace faţă de cele greceşti în informaţii legate de vocabularul culinar. Numai *Scholia in Horatium* pot fi utilizate cu folos.

F. Lexicografi

a. Lexicografi de limbă greacă

Începând cu secolul I p. în lumea greacă se alcătuiesc dicţionare explicative. Se simţea nevoia explicării termenilor vechi, al căror înţeles devenise cu timpul necunoscut. Unul din primele lexicoane, folositoare cercetării de faţă, este cel al gramaticului **Valerius Harpocration** referitor la discursurile celor zece oratori attici, intraţi deja în canon (Περὶ τῶν λέξεων τῶν δέκα ῥητόρων). Cu ajutorul lui înţelegem sensul unor termeni culinari atestaţi la Demosthenes.

O întreprindere similară, dar de mai mici dimensiuni, este cea a sofistului **Timaeus** din secolul al III-lea p. El este autorul unui *Lexicon Platonicum* (Τιμαίου σοφιστοῦ ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος λέξεων), în care explică mai multe nume de turte sacrificiale.

De folos pentru stabilirea originii attice a unor nume de plăcinte este şi *Vocum Atticarum collectio* (Ἀττικῶν λέξεων συναγωγή) a gramaticului **Orus** din secolul al V-lea p.

Cea mai importantă sursă lexicografică, comparabilă din punctul de vedere al bogăţiei informaţiilor cu *Deipnosofiştii* lui Athenaios, este dicţionarul lui **Hesychios**, considerat ca aparţinând secolului al V-lea p. Sub acest nume s-a păstrat însă o compilaţie de lucrări lexicografice, care-şi are originea în epoca alexandrină. Bogăţia informaţiilor este nepreţuită, conţinând extrase din surse vechi, astăzi pierdute. Acestui dicţionar i se datorează cunoaşterea a numeroase nume de dulciuri, multe dintre ele *hapax*-uri. Nu de puţine ori însă textul trebuie tratat cu prudenţă, pentru că multiplele interpolări survenite de-a lungul vremii au alterat atât forma unor termeni, cât şi înţelesul lor. Hesychios este de asemenea principala sursă pentru lexicoanele ulterioare.

Unul din cele mai importante dintre acestea este cel al **Photios** din secolul al IX-lea p., care are însă şi multe informaţii noi, provenite din alte surse. Din aceeaşi perioadă datează şi ***Etymologicum Genuinum*****,** util pentru confirmarea unor surse mai vechi.

De o valoare similară dicţionarului lui Hesychios este şi cel transmis sub numele lui **Suidas**, sau Suda, datat în secolul al X-lea p. Astfel de dicţionare se alcătuiesc şi mai târziu, cum este cel din secolul al XI-lea p. numit ***Etymologicum Gudianum****,* şi, mult mai valoros pentru informaţiile din domeniul culinar, în secolul al XII-lea p., ***Etymologicum Magnum***.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)

Din aceeaşi perioadă poate fi menţionat şi ***Etymologicum Symeonis***. Un lexicon intitulat **Pseudo-Zonaras** pare să dateze din secolul al XIII-lea.

b. Lexicografi de limbă latină

În latină nu s-au păstrat dicţionare de autor similare celor de greacă. Există însă numeroase glose, multe dintre ele vechi, altele adăugate până spre sfârşitul Antichităţii şi chiar în Evul Mediu, reunite şi publicate sub numele de ***Corpus Glossariorum Latinorum***. Ele sunt de un real folos pentru studierea numelor de dulciuri, pentru că multe astfel de cuvinte sunt numai aici explicate sau atestate. Unele glose erau bilingve, latină-greacă, fiind astfel o sursă utilă şi vocabularului grecesc.

G. Texte epigrafice şi papirologice

a. Texte epigrafice şi papirologice în limba greacă

O cercetare a vocabularului culinar, care s-ar limita numai la textele autorilor transmise sub formă de carte, ar fi cu siguranţă incompletă. Studierea inscripţiilor şi a papirilor este absolut necesară, oferind informaţii foarte valoroase, care completează sau înlocuiesc sursele literare. Avantajul acestor izvoare este, în primul rând, că au ajuns la noi nealterate de actualizările inerente produse în textele literare. De asemenea, datarea lor destul de precisă oferă informaţii certe despre existenţa unui cuvânt într-o anumită perioadă şi într-o anumită regiune.

Nume de dulciuri sunt atestate în inscripţii începând cu secolul al V-lea a. Texte epigrafice de la Delphi, Milet şi din Creta confirmă existenţa unor turte de cult. Cele mai multe mărturii vin însă din secolul al IV-lea a. în inscripţii din Arcadia, Beoţia, Caria, Ionia şi din calendare de cult din insula Cos, unde se precizează cu exactitate ce tip de turtă trebuia oferit fiecărui zeu. Din secolul al III-lea a. informaţii utile provin din insulele Rhodos şi Thera.

Începând cu secolul I p. mai mulţi papiri, unii sub formă de incantaţii magice, atestă termeni din vocabularul culinar. Nu lipsesc nici inscripţiile din Rhodos şi Chios. În secolele următoare textele papirologice, în special cele descoperite la *Oxyrhynchos,* oferă cele mai multe informaţii, în special cele cu conţinut privat. Adeseori sursele literare sunt confirmate de aceste texte, explicându-se înţelesul unor nume de dulciuri.

b. Texte epigrafice în limba latină

În latină doar câteva inscripţii sunt de folos cercetării de faţă. Un text epigrafic de la Praeneste din vremea lui Augustus atestă pentru prima dată numele unei turte de cult. Din aceeaşi perioadă datează şi *Acta ludorum saecularium quintorum*, unde numele mai multor prăjituri, inclusiv de origine greacă, apar pentru prima dată. Utile sunt şi câteva inscripţii unde anumite plăcinte sunt oferite ca donaţie publică.

BDD-B799-02 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:17 UTC)